

חיים נחמן ביאליק

(רשימות)

פתיחה •

הרשימות הבאות להלן נרשמו בימי חגיובלו של ח. נ. ביאליק, בהיות המחבר בשביה, בברלין. מפני חומרות רבות של הצינזורה, ביחוד בנוגע לדברים הכתובים עברית, ומפני קושי המשלוח של כתבי-היד אל מעבר לגבול, — לא נדפסו הפרקים הללו עד היום. רובם נמסרים פה לקוראי ה„מקלט“. המחבר חושב, כי ערכם הספרותי לא נפסד גם עתה, אחרי אשר נסחפו רשמי חגיובלו של המשורר בסערות המלחמה ובפורעניות שלאחריה.

לְבַד ז' •

בשנת 1898 סגרה הממשלה הרוסית, בעטיה של מלשינות, פנהוג, את ישיבת וואלוזין שבליטה.

הסגירה נעשתה מצד הרשות בפרסום גדול, למען יראו וייראו. באותה שעה עמדו ראשי הישיבה, בעלי-בתים חשובים וסתם ישישים ולומדים, ובכו אל תוך זקניהם על כבוד-התורה שגלה, על גמרות סלאוויטה הגדולות, עם דפיהן הפחולים, שיתענגו מעכשיו. ולעומתם — בתורי-ישיבה צעירים וצעירים שבצעירים. פניהם חורים ועיניהם נבהלות קצת, אבל גם נוצצות מתוך סקרנות פבושה.

האמת ניתנה להאמר. חורון-פנים זה לא מתוך צער בלבד בא, אלא גם מתוך רטט של דבר-מה חדש ועלז, הפא עכשיו, המוכרח לבוא עכשיו, אם ירצו ואם לא ירצו.

זמן רב לפני הסגירה כבר התחילו רוחות חדשות מנשבות בין דפי הגמרא המעוכים מרוב משמוש. מחשבות-כפירה קטנות, זהירות ופוחדות, התחילו מנצנצות מבין השיטין ומשרכות בשבילים הלבנים שבין תוספות וגמרא... חפת-ציון, „המליץ“, „מורה נבוכי הזמן“... „חטאות-נעורים“ של ליליענבלום עברו אָז פסער קר בין חלומותיהם של בני-הנעורים, המלאים שירה ובטלנות מתוקה של ימי-ההשכלה, ועוררו אותם לחיים ממשיים וליצירה קונקריטית. ושמשו השוקעת של סמולנסקין במרחק — פקרקע בהיר ולוהט לכל המתרחש שם בחוץ-לארץ... באשכנז, ערש המדע וה„אושר“ האירופאי.

בגלוי ובסתר פבר למדו בחורי-הישיבה „פל דבר אָסור“. שאפו „שאיפות“. אותה „התכלית“, המנקרת במחם פיתוש ומזומזמת בפי האבות, נהפכה ל„מטרות“ ול„מגמות“. ועתה, בנפול פתאום הכתלים החביבים והמעיקים של הישיבה, התקרבו אותן ה„מטרות“, יצאו מתוך הערפל ולבשו צורה קבועה, פחות או יותר.

רבים מן הפחורים התחילו בהכנות על־מנת לנסוע לברלין ולקבל שם תעודת „רב ודוקטור“. „מטרה“ זו היתה כעין פשרה בין העבר והעתיד, בין הישן והחדש. האבות לא יצטערו ביותר, ומצות ההשפלה אף היא תתקיים. שאר הבחורים, מן האמיצים ביותר, שאפו שאיפות גדולות מזו. זה „שאף“ להיות לרופא, זה — למהנדס ופלוני — לעורך־דין; וכיוצא ב„מטרות“ אלו. העינים התלקחו. ונר הלומדים הצעירים, שזה אתמול עוד הפיץ את אורו הקלוש והמאוחר על דפי „גדרים“ ו„כתובות“, השרה הלילה את זיוו הרועד על ספרי־הקדוק האשפנזי ועל ספרי־ההנדסה הראשון ועל „פליסקיפירפיקטום“ הלאטיני. העינים יקדו, פאשר יקדו זה לא־כבר על פריכת קושיה חמורה בעורת מהר־ם שוף. המתמיד נתגלגל לגלגל שני... בחוצות ובגנים צהלו והאדימו „בתולות אדמוניות ותפוחים אדומים“, הלב התפווץ מחמת חולשה, הדם תסס בעורקים פיין חדש, ואורה־נר נע ולחש על המכה את לחשו הפקחי והמרגיע: למד, בני, למד! „התורה אור והבורות — חושך“...

ואין לשכוח, כי מימרה שדופה זו, הנשמעת לנו שטחית והסרת־פח מחמת יושן ושמוש מרובה, צללה לפני חצי־יובל אחד באָזני אחינו הבכירים, בדברה האחת־עשרה, נוספת לעשר שלמדו בחדר, וכי אותן ה„מטרות“, הנראות בעיני היהודי של זמננו בפרופסיה פשוטה, נראתה בעיני בחורי־הישיבה של אותם הימים כמשאת־נפש קדושה ונשגבה, שרק מעטים זוכים להגיע אליה. כל סגן־רופא נשקף בעד הזוגיות המעוקלות ושרופות־החמה של חלונות הישיבה כמין אָדמ־העליון. סטודנט צנום פי נתעה מעיר־הבירה אל העיירה, הזהיר בפסיו הפחולים על פובעו ועל מכנסיו כמין מלאך־אלהים. ורוסית צחה בפי אברך מישראל ובפי הרוקח בעל הפלורית — כמנגינתה. וכל זה, שנעשה עתה חולין אפילו בעיני המשפיל המאוחר מפולניה, היה אָז קודש־קדשים בעיני ה„שואף“ הליטאי. מטעם זה בא אָז המאורע הפתאומי של סגירת הישיבה בנואל־זיון על הלומדים הצעירים פדבר מקווה ורצוי בעמקי הלב:

— חסל! ... החדש בא... חוק, חוק ונתחזק! ...

ופרָח! ... נתפזרו הצפרים ונדרו אל פל אפסי תבל. ורבים מהם אָמנם הגיעו אל ה„מטרה“ ואל המגמה ואל משאת־הנפש. מהם עוד חיים אתנו כיום הרבה רופאים מפורסמים, כימיקנים, מהנדסים ומלומדים סתם, ומהם גם קצת משומדים...

בין השרידים העניים של חבילה וואלוזינית זו, שנתפרדה אָז, אשר לא היו להם שום אמצעים חמריים להשיג את ה„מטרה“ ואת „משאת־הנפש“,

נמצא באותה שעה צעיר כבן שמונה-עשרה שנה, אשר שערות פשתן מוזהב לו ופנים שוחקים תמיד בנעימות, מתבודד קצת ורצוי לבריות, ושמו: חיים נחמן ביאליק.

ואולי אותו הרגע המכאיב בחייו היה כרגע טראגי זה בחיי הסידה צעירה ושבורת-כנף בערב מעורפל, בבציר מאוחר... השמש שוקע, המערב אדום כולו באדמימות מבשרת חורף, פנפי החסידות שוקקות, ועוד מעט והן נראות כ"דלתא" חיה ומתרחקת במהירות... והיא, העזובה, נודדת מרגל אחת אל השניה, בנפה החולה שמוטה, חרטומה פעור בצער גדול למרומים, ואין בכחה לעוף אחרי אחיותיה המאושרות אל הדרום החם והרחוק, המבטיח שמיתכלת ואחו ירוק וצפרדעים מנתרות... אותו רגע גופו אולי שמש חומר, שנים רבות אחרי כן, לחרוזים הנגינתיים והעצובים עד להרעיד את כל נימי הלב של "לברי":

כָּלֶם נָשָׂא הָרוּחַ, כָּלֶם סָחַף הָאֵר,
שִׁירָה חֲדָשָׁה אֶת בִּיקָר חַיֵּיהֶם הִרְנִינָה;
וְאֲנִי, גִּזְלָל רַךְ, נִשְׁתַּפְּחֵתִי מִלֵּב
תַּחַת כַּנְּפֵי הַשְּׂכִינָה.

כָּדָר, כָּדָר נִשְׁאַרְתִּי ... וְהַשְּׂכִינָה אֵף הִיא
כַּנְּף יְמִינָה הַשְּׂכִינָה עַל רֵאשֵׁי הַרְעֵידָה.
יָדַע לְבִי אֶת לִבָּהּ: חֲרֹד חֲרָדָה עָלַי,
עַל כַּנְּהַי עַל יְחִידָה ...

כָּלֶם נָשָׂא הָרוּחַ, כָּלֶם פָּרְחוּ לָהֶם,
וְאוֹתָר לְבָדִי, לְבָדִי ...

אכן, אם תפצרו בכותב הטורים הללו ובעוד פותבי-טורים אחרים, יגידו לכם בפירוש, פי יתנו, דרך משל, שלש "מגמות" וחצי, מאותן ה"מגמות" הנכזבות של דור-ההשפלה, בעד שיר "לברי" אחד קטן, ואולם באותם הימים ובאותה שעה היתה זו טראגידיה אמיתית.

ואנו חייבים תודה למקרה זה, שהטיף מנאדו אל נפש המשורר את אנגל הצער המשומה, אשר התפוצץ, פעבור עשרים שנה, במוסיקה ובחרוזים, שאין דוגמתם בספרות העברית החדשה, המזפירים אולי בכאבם המתוק, הריליגיוזי, את ה"תפלה לעני כי יעטף".

הַמַּתְחִיל.

זמן־מה אחר הדברים האלה דפק בדלתו של אחד הסופרים המפורסמים אשר באודיסה אברך צהבהב אחר, כמעט אפרוח, אשר נצה דקה זהבהבת־פה צמחה לו זה לא־כבר בלחיו. צנוע ומתבייש נכנס, ועיניו השוחקות מורדות, ובכיסו — עלי־נייר אחרים ושירים כתובים עליהם. זאת היתה ההתודעות הראשונה בין הצעיר המתחיל ח. נ. ביאליק ובין אחד ממחנכי הספרות בימים ההם, י. ח. רבניצקי — ירדו ושותפו של המשורר בכל עבודותיו הספרותיות פיום הזה.

„בימים ההם — מספר ביאליק בשיחת־חולין — תם הייתי ונפחד מן החנוך הנקשה של אדוקים מימי ילדותי. וכאשר שנסתי את מתני ופשטתי את פובעי העלוב בפעם הראשונה, בבית זרים, והרגשתי את התקרה החשופה מעל לקדקדי העירום — התאדמתי מחמת תענוג. זה היה רגש חרד של עוגב אומלל, הנשאר פתאום יחידי, פנים אל פנים עם אהובת נפשו...”

י. ח. רבניצקי צריך היה להופיע אָז בתור מבקר ונותן־תקוה. וחסדי־אבות עמדו לו למתחיל וחרוזיו „מצאו חן”, וניתנה לו אותה ההספמה השאבלונית בלב ולב, הניתנת תמיד בקצת גמגום ובקצת רהב עצמי, שאין בו אמן, למתחילים צנועים, אשר שירים להם בצלחתם:

— פִּי־נָ. טוב. פְּלוֹמֵר... לֹא טוֹב בִּי־וּתֵר, אֲבָל לֹא רַע... אֵין דְּבַר...
הִמ... יוֹסֵפֵנָא לְכַתּוּב. לְכַתּוּב מוֹתֵר לּוֹ... אֲבָל לֹא הִרְבֵּה בִּי־וּתֵר. הַעִיקֵר
הוּא... פְּלוֹמֵר, עִיקְרוֹ שֶׁל דְּבַר — זֶהוּ הַלְמוּד. פְּלוֹמֵר: לְלַמּוּד וְגַם לְכַתּוּב...
אוּ מוֹמֹר אַחַר מַעִין זֶה.

ושיר אחר, ששמו „אל הצפור”, לוקח ממנו, אחרי פקפוקים ותקונים רבים, ונדפס במאסף הראשון של „הפרדס”.

ירח־הרבש, אחרי הנשואים הנכספים מתוך חשק־צפיה עם המוזה, פְּלוֹמֵר:
אחרי ההדפסה הראשונה, עבר מהר, והמתחיל נשאר עוד הפעם, בכל המתחילים העניים והצעירים, בודד ועזוב לנפשו בעיר הגדולה עם סכום הגון של עצות טובות, שניתנו לו בהקפה מאת יהודים חשובים וחובבי־ספרות חשובים, עם אותו טעם־הגועל, הנשאר תמיד בפה אחרי אכול דבש על לב ריק, ועם תמיהה נסתרה ושאלות קוססות־לב:

— מה זאת? פפי הנראה, שירה לחוד וחיי יום־יום לחוד... פפי הנראה, שייכים לעניני חרוזים נדפסים וכשרון גם דברים פרוזאיים, פעין מקום להניח עליו את הראש העיף, פת לאכול וספרים ללמוד...

והעיר גדולה וקרה. לפני האנשים זרים. והמפירים פניהם אינם רעים, לכאורה, ואולם משהם מרגישים בעזרה הנחוצה לבורד והפושל — פאילו מסוה יורד להם על פרצופם. ולא־ט־לאט מתרגלים אף אלה אל עניותו הצנועה, הפוכה

בלי קול, של ברנש זה, ומלבד "שב" או "כתוב" אין לשמוע מפייהם אפילו מלה חמימה אחת. ולזחול וללחך פנכה, בכל שאר ה"מתלמדים" חנם שבעיר הגדולה, — הנפש שלא נרמסה עוד נאה יותר מדי, טהורה יותר מדי, והיא סולדת בפרכוס־שפלות. ובמה להתחיל? ומי יאמין? ומי נצרך, באמת, לזה שבחור חור פותב שם בחורו?

בסארקאזמוס רותח ומר נגד העולם פולו, נגד עצמו, פתב ח. נ. ביאליק, הצעיר מאד בימים ההם, את החרוזים השותתים דם של פשרון עוזב ומתנוולל כאבקה־רחובות של הפרך:

כִּי תִרְאֶה אוֹתִי מוֹרִיד דְּמָעוֹת
וְלִמְסַפֵּד אֶקְרָא הָעֵנָנִים
עַל חֶרְבֵּן אִיוֹ אֶרְץ פְּלֹאוֹת,
עַל אֶבְרֵן אִיוֹה גֵּן עֵדֵנִים...

אל תאמין לו. כל אלה — שקר והתפארות. תפארת־המליצה לרמות בה אותך ואותי אָני. רק זהו, זהו אמת — רק בזה האמן לי, קוראי הנדה, רק זוהי שאלתי הבאה מקרב לב:

— — — עַת בְּפִלְבִּי,
מִזֶּה־רָעִב, בְּקֶרֶב חַיִּץ אֲשַׁלְכָה —
יִפְצֵא אֶחָד מִנִּי אֶלֶף
עָלֵי יַעֲבוֹר בְּאַנְחָה...

ביאושו הוא גם מן המערכה אל אוהל אביר־זקנו, הנוטה לנפול, באיזו עיררה נדחת, בפלך זיטומיר. שם הוא מתחבא ומתבושש בושה של צעיר לוחם בפני הזקן, המחליק את זקנו המצהיב מזוקן ומפיט באלכסון ובערמומית של בדיחות־הרעת אל נכדו, שיצא לשנות את העולם. שם הוא מוצא את החתול העושה בחלומו חוזה עם העכברים, את פגרי הזוכבים הנפוחים בפנות האפלות, את הזקנה, אשר פיה מלא אֶל־ה־קֶלֶלָה. ובנפול רוחו, הוא משתטח אף הוא בטל והוזה ומתחנן בשפה רפה:

קַחֲנִי, אַחִי, אֶל חֶבְרֹתְכֶם!
יַחְדוֹ נִרְקֵב עַד נִבְאֶשָׁה...

ודממה. התכווצה הנפש... אבל המשורר הצעיר לא ידע בעצמו, כי דממה זו היא דממת יצירה; דממה של גולם־פרפר בפנה אפלה וטחובה ומלאה קורי־עפביש. לא ידע, כי כנפיר־קמתים קלילות נרקמות שם בתוך

הקרום הנקשה. לא הבין בענותנותו, פי נסיונות אלו, שנתנסה בהם, אינם הולכים לטמיון בשביל פחיוצר כמוהו. לא ידע, פי רק נשמות רפות וכשרונות מסופקים נובלים ונרמסים בחיי יום-יום. שיעורם הראשון והנמרץ של העיר הגדולה, חובבי-הספרות ומפיצי-ההשכלה השפיעו על ביאליק החולם, המאמין והתם, המזדעזע מחמת תענוג בהרגישו את התקרה מעל לראשו החשוף, פגשם קר, פתאומי ושוטף זה על ראשו של מתנמנם. הוא התעורר מהר והתחיל מתבונן על סביביו בעינים פקוחות ושלוות. להלחם בעד חייו ובעד גאונותו התחיל ביאליק. הרבה גלגולים נתגלגל והרבה נסיונות נתנסה בערים שונות ובסביבות שונות: באודיסה, בזיטומיר, בסוסנוביץ ושוב באודיסה, עד שנעשה זה, שהוא כעת, בשביל עצמו ובשביל פולנו.

וכאן אָנו מורידים לרגע את המסך על המשורר, ואָנו רואים רק את צלו הפכה והמטושטש, פנתון בתוך רשת של גשם.

הַרְגֵשׁוּ שֶׁל הַמְשׁוֹרֵר .

יש לו לביאליק בביתו דרגש קצר, בתבנית סימן-שאלה גדול, משפך ארצה. והדרגש מחופה בד מזופף שחור, וראש אריה של נחושת מוצהבה למראשותיו, בצדו האחד. והאריה אוחז טבעת גדולה בפיו, מאז זכרו את עצמו בתפקיד של אריה. אילו ניתן פה לדרגש זה, ודאי שהיה מספר לכל עתונאי תאב-דעת ולכל דורשי אינטרביו על יסורי אדוניו, גלגוליו, חלומותיו, תקוותיו ויאושו; גבורתו, אפיסות-רצונו ומלחמתו התדירית עם הדלות ועם השאבלון. אל דרגש זה היה המשורר נמלט לפעמים ונשאר מוטל עליו עיף וקופא שעות ארוכות, ימים ארופים, וקופץ מעליו שוב בכחות מחודשים. איש מסופרי ישראל, בני-זמנו, לא נלחם מלחמת יום-יום ולא פור פל-פך את עתו ואת פחו לענינים זרים לרוחו, כמו שעשה זאת ח. נ. ביאליק, פדו שלא לחיות על הספרות. הספרות היתה קדושה ונעלה בעיניו יותר מדי, שירשה לה לשרת במחיר חיי שעה ובשביל הנאת גופו בבתי זרים. למען אשר תהיה שירתו בתחרין ועדויה משי וזהב-רקמה, כמלפת-שבא, שרת המשורר בשבילה, הפקיר את גופו ואת עלומיו לטובתה. לכל יחסר לה כל — לא היתה שום עבודה בזויה בעיניו. בשבילה סחר עם חותנו את מסחרי-היער בזיטומיר, והורה הוראות שעה, ונסע לקונדיציות אל סוסנוביץ ומכר פחם באודיסה. ומדי פעם בפעם היה שב יגע ומנמנם וחולם אל אותו הדרגש ההיסטורי, כספן זה, שטבעו ספינותיו בים.

אבל פעם אחת, לפני חמש-עשרה שנה היה הדבר, צנח פתאום מבדו המזופף של הדרגש, הביט בכטול אל ראש-האריה המבריק למראשותיו והחליט:

לא! פן לא יעשה עוד במקומותינו. הסופר סופר הוא, אם יאבה ואם לא יאבה. הוא יאה לספרות והספרות יאה לו. ותלך לה לכל הרוחות הטובות פל אותה הרומאנטיקה הנפוחה, שאיימה עלי עד עתה...

אמר — והניח את אבן-הפנה של הוצאת "מוריה". וזו נתפתחה במשך זמן קצר למפעל ספרותי גדול, שקלט לתוכו את הטוב והמשובח של הספרות היפה וספרות-החנוך.

הפעם הזאת לא החטיא המשורר את המטרה וקפץ בכל התלהבותו לתוך ערבולת של פעולה וצרכים ספרותיים ופרובלימות של תרבות וחנוך, הזקוקים להשבחה.

הרבה יש פאן לנקות את העובש של הוצאת מוכרי-ספרים שונים, שעניניהם ויק אל הפצע ולילד הלומד וליפוי הספר לא ישימו לב; הרבה יש פאן לתמוך בחדש ובענוג, היוצא לאויר הספרות בדמות פשרונות חדשים, ולכנס את פרי-עטם המפוזר ולשפרו. ככה נסחה המשורר בתוך זרם רחב של מפעלי ספרות ובעבודה מתמידה, בלא עזרה חמרית פלישהיא מן הצד — יצר, פנס, נקה והשביח את הספרים הרבים, שיצאו מבית-הוצאתו. בלא השגחתו הדייקנית וטעמו הטוב לא יצאה אף מחברת אחת מדפוסו. אחריות של תלמיד-חכם מורגש בכל ספרי-החנוך וספרי משוררים וסופרים, שעברו תחת ידו. גדול ביחוד ערכו של "ספר האגדה" המקיף, שיצר ובאר והוציא, אשר עוד נשוב נדבר עליו.

ואף-על-פי-כן — עד היום עוד נשאר למשורר דעה זוחחה בנפשו מאותם המפעלים והמסחרים של חיי-המעבר שלו, שקדמו למפעליו הספרותיים ושל לא עלו יפה כמוהם. מקורביו מספרים, למשל: פשאומרים לו לביאליק, שמשורר לקוי הוא, אין הדבר עושה עליו רושם פלישהוא; אָמרו לו, ש"סוחר" לא-יצלח הוא — מיד הוא מתרגש, ולא לשם שחוק בלבד.

כְּלָפֵי חוּץ וּכְלָפֵי פְּנִים •

מזלם של עם ישראל בכלל ושל הספרות העברית בפרט גרם, פי חגיובלו הספרותי של ביאליק יחול. בשנת-מהומה פשנת 1916. בהלצה מרה מצלצלת באַזנינו ידיעת העתונים הקלושה, המגיעה הנה, לגרמניה המסוגרת מפל עבריה, פי חגיובלו של ת. נ. ביאליק הוחג ברוב פאר לא בווארשה, לא באודיסה, לא בוויילנה ולא בלבוב, פי-אם — הגיעו בעצמכם — במוסקבה... עולם הפוך!

כבוש בתוך הקיטור הרחוק של עשן אבקי-השרפה, בתוך פיה ערים שרופות, דם-חללים ורעם פלי-תותח, עבר יוס-החג העצוב הזה. המלחמה קרעה את המשורר מאת העם ואת העם מאת המשורר. תלי-תלים של עצמות הרוגים

ושרידי רחובות־יהודים שחרבו הפרידו ביניהם. אילו היו השנים פתקונן, היה יום שכזה נהפך לחג גדול לספרות העברית המתחדשת בכל מדינה ומדינה. מיום שנדפס השיר הראשון של ח. נ. ביאליק עבר פחצי יובל־שנים. ואפשר לאמר בבטחה, שאין אפילו פנה אחת ביהדות הנאורה בכל הארצות, שלא חדר לתוכה שמו הספרותי של המשורר. מלבד הקהל הקורא עברית, מכבדיו הותיקים, משך אליו בספר השירים שלו, הפתוב והמתורגם גם ליהודית המדוברת בעצם ידו ובידי משוררים שונים, את הערצת הפקורת באירופה ובאמריקה.

מבחר שיריו העבריים תורגמו: רוסית — על־ידי וו. זאבוטינסקי, אשפנזית — על־ידי מילר, צרפתית — על־ידי הד"ר נ. סלושץ (בלא תרזים), הונגרית — על־ידי הד"ר פאטאי, וגם איטלקית — על־ידי משורר צעיר אחד. בכל עתונות ובכל חוג ספרותי נפגשים, ברב או במעט, בשמו של המשורר.

אולם גם את יצירותיו של ח. נ. ביאליק קרה בעולם הגדול אותו הפלא הקטן, אשר יקרה תמיד את הסופרים הקלאסיים: הפל מדברים בו, אבל לא רבים קראוהו באמת.

תקופתנו החדשה, בנשימתה הקצרה של קיטור ובינסינה, בפחזותה וברעבתנותה, בטעמה החולני, הדורש רק אחרי תמציות, עסיסים ושרשי־בשמים, הכניסה מבהילות זו שבה גם אל תוך הספרות. הסבלנות הפוריה ותאבון הדעת השלו, שעפלו בשעתם רומאנים עצומים, כמו "הנדרים" של הוגו, איפוסים בפירים, ב"קומידיה האלהית" של דאנטי, "ויגרש את האדם" של מילטון, דראמות רבות־חזיון פאלו של שקספיר וגיתה — אינם מספיקים בימינו אלה אפילו לציורים ושרטוטים ושירים בני עמודים אחדים. תחת קריאה אטית, משפרת ומעוררת את הדמיון פאחד, הנמשכת ימים, ולפעמים גם שבועות, כאשר אהב הדור הישן, יש היום פיליטון קל־גללים, המקפץ מענין לענין, ויש עתונות יומית ושבעית עמוסה עניני־ספרות קצרים, הנבלעים פנרגרים, ויש פקורת עם קטעים משונים, הנלקטים פקלות־ראש, או בצרות־עין, והמעבירים קו אדום מתחת דבריו של... המבקר. ואין סבלנות לעשות בדיקה ולהשוות את היצירה עם האמור עליה. פדי לעשות את זאת — הרי צריך להשיב את הקטעים למקומם, לספוג ולברר בעיון רב את הרושם הפללי, מראש הספר ועד סופו. אין קורטוב של אורד־רוח. ובכן? — אחד קורא "הידר", ואלף עונים "אמן". אחר זורק מימרה של שטות, ורובו של הקהל הקורא מצדיק את הדין.

ו"משלנו" — הרי תמיד היו משלנו בבחינת זכוכית־מגדלת, שצורתה פנקודת־צמצומה את החסרונות והמעלות של פל אומה ולשון, אשר ביניהן התגוררנו, ואת פל הופעותיה וחולשותיה של תקופה ותקופה, אשר בה חיינו. וגם בהילות זמננו ובהילות הספרות — תשעה קבים מהן ספגנו אנחנו.

מרבית אצלנו ללעום את הדעות, שנאמרו פעם מתוך עצלות של מחשבה, ושמתוך עצלות של קריאה ועיון נהפכו לדעות מתהלכות, לאפסיומות. זהו "יוני". בשירה שלנו, פלוני — נביא ואלמוני — אפיקורס... הקורא הנכבד קורא ברפרוף ונתמך בכל רמ"ח אבריו בדעה העומדת הכן לשרתו, ומנמנם. יצא ידי חובתו. ושוב אין לו שום מוסר-פליית. ועבר עליו חברו והבהילו:

— קראת את ביאליק?

הלז מתעורר והדעה מוכנה בפיו:

— אה? מה? פן... הנביא...

— קראת את משרניחובסקי?

— פן, פן... היוני... כמובן...

כל זה נאמר כנגד רובם של הקוראים במקור. ומה שנוגע לקוראי התרגומים, שנעשו בשנים האחרונות מתוך השירה העברית החדשה, — יש להם בדמיונם, בכלל, צורה מטושטשת מאד מזה שאנו מכנים: שירת ביאליק עם כל זהרה וחמימותה. וגומרים הללו את ההלל רק מפני שנמצאים הם במצבם של רואי לבוש המלך באגדה הידועה של אנדרסן. מוכרחים הם לעשות את עצמם לרואים ונהנים מרקמות-הזהב והאבנים הטובות והמרגליות. פלום ברירה אחרת יש להם? חוששים הם, שמא יפקפקו בטעמם ובידענותם הספרותית. זהו מזלו של כל סופר מפורסם.

גם המעולים שבתרגומי יצירותיו של משורר גדול בכלל היו ויהיו תמיד בבחינת גלמים ממולאים של אריות מתים ונשרים עם זגוגיות פתומות משובצות במקום העינים, אשר הציג המתרגם לראוה באמנות רבה או מעטה במצבים שונים של תעופה וזנוק...

ותרגומי השירה העברית הקלאסית — בפרט.

המלה העברית העתיקה-החדשה מתה כבר פעשרת מונים מיתה פילולוגית וקמה עשר פעם לתחיה, עם נשמה חדשה ועם תוכן מחודש. ומתוך כך היא נושאת עליה סימנים יצירתיים מתקופה לפני-היסטורית ומתקופת התנ"ך, מתקופות בבל ומשנה ומתקופות תלמוד ומפרשים, מימי תחית המליצה העברית בספרד ומימי החזנים והפייטנים עם הירידה שבאה עמם; ובתקופה יותר מאוחרת נוספו עליה טעמים שונים מפל הספרות הרבנית, ולבסוף קבלה את סימני התקומה וההתחדשות מתקופת ההשכלה עד יהודה ליב גורדון ועד מנדלי, ועד בכלל.

וח. נ. ביאליק, אחד ממחדשיה המעולים של המלה העברית, אחד ממנעריה ומקימיה על כל גלגוליה, עוד הוסיף לה את הברק המודרני. מרט אותה תחילה והעביר עליה לכה רעננה וריחנית. וסגולות כל התקופות המנויות לעיל מצומצמות אצלו, תחת הזגוג הרענן שלו, בכל בטויהן השירתיים, וכולן יחד מתחרות ומנצנצות בכל צבעי-הצבעים של צדף יקר, מוצלות צללים עתיקים ומוארות בזהרורים חדשים. די לנו אם נזכיר קטע אחד מ"זוהר" שלו, שבולו

אָרוג יקוד־יקיץ, תסיסת פחות צומחים ורחש הם של חרגולים, אשר כל להטיי־
השפה מצומצמים ומעורבים אתם יחד :

וְהַמֶּזֶן זְבוּבֵי־רֶקְמָה קְלִילִים פְּנוּצוֹת,
עַל פְּנֵי־אֵזֶר נוֹסְסִים, פּוֹרְחִים, מְנַפְנְפִים,
מִפְּרָפְסִים הַיּוֹמָם בְּקֶמָה וּמְרַפְרְפִים,
לְבִינֵי, יְאֵדִימוּ, יִצְהִיבוּ, יִפְּזוּ,
נִבְלָעִים בְּנִגְזָה וְשָׂבִים מִתְנַלְלִים,
כְּמוֹ יַד מִשְׁחָקֶת זֹרְקֶת חֲפְנִים
עַל רָאשֵׁי צְפָרִירֵי עֵתֶר פְּרָחִים חַיִּים,
בְּעוֹרָם בְּמַחֹל הַצִּיּוֹהֵב מִתְלַהֲלָהִים,
מִשְׁחָקִים בְּזָקִים, מְקַלְקְלִים, זֹרְקִים
לְקוֹל נִגְנֵי שָׂדֵי, מְקַהֲלוֹת נִיר יִקְדֹּ —
הַחֲרָגוּל, תְּצַלְצַל, שְׁחוֹרְגִים וְשׁוֹרְקִים
וְיוֹצְאִים בְּצִלְצָלוֹם, נִסֵּר וְנִתֵּר,
וּמְעוֹעְעִים הָאֵוִיר הַלוֹחֵט וְשׁוֹקֵט
וּמְרַטֵט בְּרִגְשׁ וּבְרִטֵט מִסְתַּתֵּר ...

והיכן תמצא לסגנון שפזה את המתרגם הנכון עם כל המעלות? שיהא, ראשית, — וזה הוא העיקר — משורר בחסד אלהים בעצמו, שנית — שידע עברית על כל גלגוליה ידיעה עמוקה, ושלישית — שיהא ישר וזהיר ומסור בכל לב אל תרגומו.

רק בסכום-מעלות שפזה אפשר להסתגל לשפה מזרחית משוקדה, עתיקה ומחודשה, קשה וקלה כאחד, בשפה העברית, אשר נקודת-פבדה היא: הפלליות המצומצמת, התפיסה הפל־צדדית — הפך מוחלט מפל לשון אירופאית מודרנית, עם המון ערכיה המהולים במים והמורפבים מפמה מלים מצורפות והמוני ולדי-מלים, המיוחדים לכל רבע של קול ושמינית של צבע.

הנה זהו מקור הקושי לתרגם שפה עברית-אמנותית פזו של ח. נ. ביאליק ושל תלמידיו הקרובים אליו ביותר.

אני מעביר קו תחת "פזו של חיים נחמן ביאליק". פי נקל לתרגם לשפה לועזית את המשוררים הצעירים ביותר, וביחוד את העברית המְדַבֶּרֶת ונדפסת בארץ־ישראל. בעלי-עברית אלו קבלו את שפתם שלהם מיד השלישי והרביעי

ונתחנכו על שפת ספריהחנוך החדשים, על העתונות העברית ועל ספריהמלים של א. בןיהודה וגראזובסקי ודומיהם.

בלא קרבת נפש אל מקורותהשפה העמוקים והצלולים לקחו הללו מפל הפא בידם, לקחו מפל השפות הקרובות ואינן קרובות לעברית, הלבישו מלים והפשיטון וסגלו להן ערכישפה חדשים משל לשונות אירופה. עלפי רוב נעשו סיגולים אלו מתוך התחרות ובהילות, על-ידי לא-אמנים, ולכן — גם בלא חוש יצירתי פלישהוא.

לא באופן אורגאני צמחו המלים והבטויים החדשים בשפה, פיאם נתקעו בבשרה באופן מכונתי ולא נבלעו בדמה המתחדש. ומן הנמנע הוא, שלא יושלכו היום או מחר מן השפה ולחוי, כיסודות זרים ומתים מתוך אורגאניסמוס הם וחי. וזה יהיה הסימן היותר מובהק לתחיה, שאין לפקפק בה.

זרם של ברבריסמוס פנה התפרץ תמיד אל פרצי כל שפה ושפה, בשעת מהפכות וימימעבר אל מטרות תרבותיות חדשות, אל תחיות לאומיות והרחבות מדיניות, עד שבאה הסנהדריה של שפה זו או אחרת, ובראשה משוררים גדולים, שחושם האמנותי היה ויהיה תמיד השופט היותר עליון ונאמן בכל הלשונות, וגרשו וטאטאו את הברבריסמוס אל אותו תוהו של הפקר ואל אותו הערפל ההמוני, אשר משם באו.

סנהדריה עברית אין עדיין אצלנו במציאות. לעתעתה ממלאה מקומה חבורה קטנה של פשרונות מצוינים, פל אחד בפנתו שלו, כמעט פלאיודעים. מנדלי * ואחדהעם, פרישמאן וברקוביץ, טשרניחובסקי ויעקב פהן, ש. בן ציון ושופמאן, ואחרון אחרון חביב — חיים נחמן ביאליק.

בתור המעולה שבכל התרגומים, שנעשו לשירי ביאליק, יש לציין את תרגומו הרוסי של וו. זאבוטינסקי. אפשר, שהתרגום הזה הצליח יותר מפני, שמלבד טוב טעמו וכשרונו של המתרגם, עמד לו על-ידו גם המשורר עצמו, ששקל ומדד אתו את כל פסוק שבמקור ועזר לו להאיר את כל בטוי ואת כל פונותהמלים המקופלות. על-ידי תרגום זה נפל אותו הקיר, שעמד עדיין בין המשורר ובין הקהל היהודי, "המרוסם" למחצה בפנים רוסייה, מאחורי "תחום המושב", שהתרחק מן היהדות ושכח את גרסתהילדות בחדר. היו רבים מאלה שטבעו, לרצונם ושלא לרצונם, בכצתההתבוללות, אשר נאחזו בקובץשירים זה והוציאו את ראשם מתוך הקצה הנכרי ומהומתהזורים ותמהו:

— מה? מה שם? אָנו חיים עוד? מותר לנו לחיות?...

פבתיקול חזקה של הספרות העברית החדשה וכחותיה השפונים נשמע תרגום זה גם בחוגים רוסיים לאמעטים. וזמןמה לאחר הופעת ספרהתרגום ופרסומו יצא בורנין, צוררהיהודים המזקין, בכבודו ובעצמו, ובקול צרוד של שותהשפור ערך לו על דפי ה"נאָוואַיע וורעמיא" פוגרום קטן —

* בשעה שנכתבו רשימות אלו עוד היה מנדלי מוכריספרים בחיים.

מין בקורת חוליגנית עם הרבה פארודיות גסות, שפורינין היה מומחה להם. אבל ליודעי-דבר שמש מאמרו של פורינין סימן מובהק על הענין הרב, שעורר תרגום שירי ביאליק המובחרים בחוגים הנאורים שפרוסיה אל זה החדש והמקורי, ההולך ונוצר מתוך הפרה עצמית עמוקה ביהדות של ימינו.

אחרי ספר-התרגום הרוסי בא האיטלקי. רוב התרגומים האיטלקיים משירי ביאליק הופיעו מזמן לזמן ב"שבוע הישראלי", היוצא לאור ברומה. וזמן-מה לפני המלחמה נאספו בקובץ אחד, יחד עם תרגום הפואימה היותר מקיפה — "המתמיד".

יפה מבכל התרגומים מצלצלים בתרגום האיטלקי שירי-הנבואה של ביאליק. אולי מפני זה, שהשפה האיטלקית — מבטא חזק לה וחם. וסופי המלים שלה, הקטועים והמהוקצעים, מזפירים בצלצולם הגלוי את אלו שבעברית.

רפה מפל התרגומים הוא התרגום האשפנזי. בחלקם של חובבי ספרותנו מקרב היהודים האשפנזים לא נפלה מנה משובחה ביותר. בני-הנעורים של אחינו בגרמניה ובאויסטריה, שלא למדו עוד עברית על-בוריה ושהרגש הלאומי חזק בהם כל-כך, עד פדי החפץ להשתחרר מחבל-יקסמיהם של גיתה וחבריו, ראויים באמת לתרגום יותר משובח, אשר יקרבת אל המשורה, שהם מכבדים ושהם רוצים גם לאהוב... אבל לעת-עתה עדיין עומדים הם בפרוודור ולא נכנסו עוד לטרקלין של שירת ביאליק.

אם פה ואם פה יהיה טיבם של התרגומים, ולמרות הקריאה המרפרפת של רוב הקוראים שירים בכל מקום שהם, אבל עובדה היא — שמו הספרותי של ביאליק בתור משורר עברי לאומי עם הרבה קטעים מוצלחים ולא-מוצלחים משיריו מפורסמים בחוגים רחבים ובמדינות רבות. אָמנם אותה הטעות, שבה אהזו רבים גם אצלנו מפננים, נשרשה ביחוד בקרב אותם החוגים מבחוץ, — הלא היא זאת: כי בכנוי "משורר" כבר נחשף שמו הספרותי של ביאליק. גם אצלנו נמצאים רבים, המחזיקים טובה רק לביאליק המשורר, והם שוכחים, כי יש עוד ביאליק, שפותב נובילות מלאות עסיס, אשר בגדישת הצבעים שבהם הם מזפירים שדה-צבעונין בהיות האָביב, וריח להם פריח חשש רענן. ושוב יש ביאליק, שיצר את ששת הפרכים של "ספר-האגדה". ועל פולם יש ביאליק, שהוא נושא-תרבות וכח-אהבה גדול ביהדות החדשה, השוטף בחשאי ומפרה את כל פרודות הפשרון, הנפגשות על דרכו. מאמריו מעוררים את הדמיון כמו חרוזיו, ותרגומיו הם — לוועזית שנתיהדה.

דוד פרישמאן אומר: "זהו סימנו של משורר אמתי, שאפילו אם יסחר בדגים מלוחים לא יחדל מהיות משורר". על מימרה זו אפשר להוסיף: ואפילו אם יסחר בדגים מלוחים, ירים את מליחיו לגובה של שירה. לפי שאין ענין יבש בעולם, אשר לא יפרח, כמטתו של אהרן, בנעת בו רוח בורא. ביאליק שפך את רוחו ואת טעמו הטוב על כל אשר לקח בירי-היוצר שלו.

וכדאי וראוי הדבר שנתעכב רגע אחד, טרם נעבור אל שירתו. — זו חוט־השדרה של פשרונו, — ולהעיר איזו הערות קצרות בנוגע ליצירתו של ביאליק על קרקע תרבותנו בכלל.

שְׁתֵּי הַשְּׁפָעוֹת •

שני צירים ישנם ביצירת ביאליק, כמו באבן-שואבת. שני כחות פועלים, ושניהם — אחד. הפרק נוצר על-ידי הפת השלילי והפח החיובי שבין הארץ והעננה. שניהם דוחים ומושכים זה את זה בכח החשמל הפול — והיו לאחד. מנדלי מוכר-ספרים ואחד-העם הם שני הפחות. הפח האמנותי והפח המוסרי — שניהם נפגשו בספרות העברית החדשה בשירתו של ביאליק. התוצאה: ברק תמונות מפליאות ורעם עמום של סגנון פביר.

מעבר מזה מנדלי.

אם נרצה לצייר לנו בדמיוננו, ובאופן סמלי, את השפעתו של מנדלי על ביאליק, על סגנונו ועל צורתיו, אָנו יכולים להקים לנו, בשרטוטים אחדים, תמונה שכזו:

... הר שמם, מכוסה חול ומלא מכתת-הרם של עמודים עתיקים, מעקות מסולסלים ותימרות-אבן. מיני חרטית מנופצים ורמוני-גחושת חלודים: פליטת שפה ותרבות, שרק מקצתה הגיעה לידינו מן התנ"ך, ממדרשים, מפיוטים וחרזנות של חזנים — האקרופוליס העברית שלנו. בין מכתת-הקדם מתגוללות עצמות יבשות של התקופה הערבית עם החקויים המשונים לשירי-ערב, ונקודות-זהב של יהודה הלוי, אבן-עזרא ובן-גבירול מתנוצצות ביניהן. זעים ברוח, כבלואי-סחכות צבועים אלו, שנשתיירו אחרי חבורות של צוענים שלנו פה מעת לעת, פיוטי-חזנים וסלסוליהם וקוריוזיהם, עם המליצות הנפוחות והמטולאות של רוב סופרייה-השפלה, שאזניהם לא שמעו מה שפיהם מדבר. "שמות" מרומאניו של סמולנסקין פורחים באויר. פה ושם מבצפץ צמח קשה וזעום משירתו של אד"ם הכהן, פרח חולה וחור משל בנו מיכ"ל, שיחיהרם בודד — "אהבת ציון" של מאפו. ליד נקרה אפלוֹלית מוטלים עזובים מפוחו ופטישו של יהודה ליב גורדון, וצל המשורר המזקין על פתחה יושב אָבל ודומם: "למי אני עמל?" הוא היה הראשון, אשר בא לכאן להתידך מחדש ולזקק את שברייה-מתכת היקרים, אשר התגוללו פה באבק ובעובש ואין רואה ואין מאסף. פה נגד ורקע מטילי-ברזל בשביל שלד-בנין, אשר בקיומו לא האמין הוא בעצמו. הנה מונחות היצירות הללו ליד המפוח וחותם קודר טבוע כמעט בכלן. אין בהן לא ברק של שמחה יצירתית ולא שפרון של דבקות...

והנה במקום לא־עליו זה נתעה לפני עשרות שנים זקננו החביב מנדלי עם מקל־נדודיו, וקסמים בידיו... לכאורה, קסם אחד — הרגש האמנותי שלו. במכשיר דק ומלוטש זה בלבד התחיל ליצור תחילה את כל שאר המכשירים, הנחוצים לבנינו של סגנון עברי חדש ורחב. צכת בצכת נעשתה. התחיל אותו בירור החומר, המתגולל בנוולותו וכיפיו, אותו לקוט וגהוץ ומרוט וסדור... עבודה מתשת־פה ורבת־אחריות היתה עבודה זו. פמעט — לא לפי כחותיו וסבלנותו של אדם אחד. אבל בלעדי זה אי־אפשר היה גם להתחיל. הסגנון הישן והחנוט נשאר פשהיה, וצורות החיים והסביבה נותרו וגדלו עד לפוצץ את קדושת הספרות הישנה לחצאי־פסוקים וצירופי־מלים מאובנים, הנאחזים אלה באלה בנס, אשר מערומי־החיים המתרחשים מבצבצים מפין בקעיהם...

המכשירים הולכים ונעשים... אבל הצורות האמנותיות שבנפש מנדלי אין להן די אורך־רוח לחפות עד אשר יגמור האמן להתקין את בית־מלאכתו על כל פליו ומכשיריו. הן הולכות ומטשטשות מרוב תעות וחפות לתקוף נשמה. הן צועקות לאָמן ומפריעות אותו ממלאכתו:
— מהר, מהר... לחיות אָנו רוצים, לחיות!

ומנדלי פותב בקצת חפזון את מבחר יצירותיו יהודית מדוברת, למען הרגיע לפיי־שעה את קול עולמותיו הנזעקים, להשתיק את בכי הנשמות הערטילאיות, המרחפות סביבו. ויחד עם אלו הוא כותב לא־ט־לא־ט את העברית החדשה המיוחדת, המנדלאית שלו. מלה אחר מלה הוא ממרק, בטוי לבטוי הוא מצרף וחורזם פמרגליות.

בעברית מנדלאית זו מצטרפים להארמוניה צבועה אחת כל שבירי הפסוקים, המושגים והיקרות המנופצים, שהתגוללו פה עד בואו. בית־הקבול הלשגני נעשה גמיש תחת ידו המרפאה, וצמאון פריא ניעור בה...

עודו שקוע בעבודתו, והנה הופיע בתחתית ההר אברך, סופר צעיר, והוא מלא תנועה וקלות־נעורים. מקפץ הוא בדרכו, גוחן ובודק אף הוא את שבירי־הפלים והעתיקות המפוזרים, אשר ביניהם ועליהם יושב הזקן ועושה את מלאכתו.

במסלול פתלתול הוא עולה אל הזקן ושיר „על סף בית־המדרש“ בפיו, ואך ראהו — יקרא לו:

— יישר פחך, סבא! מה? קשה המלאכה? מזיע אתה, פרב אלתר בשעתו... קשה?

— קשה, חביבי.

— אפשר ירשה הזקן לעזור לו על־ידו במקצת?

— אָה, בכבוד גדול... מה שמכם?

— ביאליק.

— סימן טוב ומזל טוב.

והאורח הצעיר נוטל ביד-חרוצים את המכשירים הלטושים, אשר נוצרו בינתיים על-ידי הסבא, ועובר אתו שכס אחד. עוזר נאמן ומלא חיים הוא האברך הבא. או שהוא מתחיל ומושך בניגון, או בדיחה נפלטת מפיו בשחוק-עלומים, או שהוא עושה באמצע המלאכה תנועה פזיזה ויפה, וקורא מדי פעם בפעם לבת-צחוק רחבה שתופיע על שפתי הזקן הדקות, שלעג מר משרבב תמיד את זוויתיהן למטה. אבל עם זה פועל האורח הצעיר ומשכלל עבודתו כנגד שלשה.

ביאליק למד תחילה את כל דוגמותיו של הזקן והמצאותיו בסגנון. הוא התבונן בעין פקוחה אל צירופיו ורמזיו, ורק אחר-כך יצר כמתכונתם את שלו. ולא פעם התיעץ אתו הסבא או שהתנצה אתו בהלכות יצירת מושגים חדשים. וספינים, פשהם מתנצחים זה עם זה, הם מתחדדים.

מן הסבא למד ביאליק את הזהירות ואת המתינות ביצירה, את קצורו וחרירותו של הפסוק הנפסק. ממנו למד לברוא מושגים חדשים, אשר אבק העתיקות רובץ עליהם, והללו נוחים תמיד להתמוג מיד עם הצבע הפללי של השפה, ורק העין החדה מבחינה בחדושם.

אָמנם לא דרך אחת עודנה מכוסה אבני-נגף ומכתת יושן ומעקשים. לא כל הַגִּיתוּת נלקטו מאבקי-הדורות וסודרו תחת זכוכית מלוטשה. והעיקר הוא — דברי חכמי-שפה כמנדלי וביאליק אינם „פדרבונות“. לא כל הסופרים משתמשים בחדושיהם — כל אחד מנסה מזלו לחדש משלו. והערבוביה עוד המשך תמשך, עד שתבוא אקאדימיה עברית ותכפה לקבל את חדושי היצירה של האמנים דוקא, ולא את ה„חדושים“ המסופקים של מחברי מלונגיה-פיס. אם פה ואם פה — והדם החדש, שזרקו השנים אל לבנה, החנוט במקצת, של הזקנה, רץ ומאדים מיום ליום. הלב דופק והזקנה חיה.

אחרי ביאליק באו בהמון פשרונות חדשים. מקרוב ומרחוק באו. — גם אתם רוצים לקחת חלק בעבודה? — נשמעה קריאתו העליזה של בעל „מתי-מדבר“. — בבקשה, בחורים. מהרו וגשו הנה! כל אחד ימצא דבר-מה לעשות במקצוע שלו. אמת, יש פאן קצת מטלטלים שלא נתפנו ממקומם, מעט אבק רובץ פה ושם. אבל... בבקשה, בחורים, אל תעקמו את חטמיכם. באירופה המעטירה שלכם אָמנם המיצב יותר טוב ויפה — אין מה לאמר... ואולם אֵלֵנָא תהיו כאותה המשרתת בבית נגידים, הפאה לבקר את אָבִיהָ ואמה באחלם הדל. פשזו מתחילה להתאונן על הטפיטים החסרים ולצמצם פיה על העששית העשנה במקום נברשת מהודרה, אומרים לה בלחש: „בתי, עד שאת מעקמת את חטמך, טלי מטאטא וכפדי את הבית...“*

ומעבר מזה — אחר-העם.

האחרון השפיע על ביאליק ככה מוסרי גדול, כמו שהשפיע עליו הסבא בתור מורה-אמן. כמין „מרכז רוחני“ ננעץ בתוך יצירותיו של ביאליק. ושם מרכז זה: רגש אחריות לאומית.

רגש זה לא נתן מעולם את המשורר להסתפק באמנות לשם אמנות, בפרובלימות של ה„אני“ המתבודד בגבהו או בעמקו ומנגן לעצמו. ב„שירי הנבואה“ וב„שירי הזעם“, ב„מתמיד“, ב„מתי-מדבר“ ובשאר מבחר שיריו מרגישים אתם, שהמשורר עומד באמצע היהדות הממושכה והממורטה ובעין בת-קול עונה מלבדו על כל זעקת-שבר המגיעה לאזניו, ועל כל תרועת-תקוה המתפרצת פה ושם. כשמגיעה שעתו של כלל-ישראל להתבייש — הוא המתאדם. על מפתן בית-המדרש הישן, אשר עזב הדור החדש, הוא המתאבל. והוא גם המנחם שומר עתיק וכפוף זה של הרוח העברי הגולה, אשר קירותיו המשחירים עוד יקומו לתחיה ויבנו מחורבנם עם צורות-החיים החדשות.

לֹא תִמוּט, אֱהִל שֵׁם! עוֹד אֶבְנֶךָ וְנִבְנִיתָ,
 מַעֲרֻמוֹת עֶפְרָיִם אֲחִיָּה הַכְּתָלִים;
 עוֹד תִּבְלֶה הַיְכָלוֹת פֶּאֶשֶׁר בְּלִיַּח
 בְּיוֹם הָרֶם רָב, בְּנִפְל מְגִדְלִים.
 וְכִרְפָּאֵי אֵת מְקַדֵּשׁ יְיָ הַהָרוּם —
 אֲרַחֲבֶה יַרְיעוּתֵיךָ וְאֶקְרַע לֹו חַלּוֹנֵי ...

ואחרי הפורעניות ברוסיה בשנת 1903 נשמעה האנתה היותר מחרידה וחירוקה-השינים היותר חזק והמחאה היותר נמרצה מפיו של ביאליק („בעיר ההרנה“; „ידעתי בליל ערפל“; „שמים, בקשו רחמים עלי“). המשורר מופיע לפנינו בכל אשר ישיר, כאילו הוא הנושא את האחריות הגדולה בעד הגלות ותוצאותיה: דלדול גופני ורוחני, התרפסות, שפלות, חוסר-טעם ובושה, בושה, בושה.

רק על קרקע של אחריות לאומית צומחות גם שאר עבודותיו הספרותיות, כמו ספר-האגדה, ספרות-ילדים, תרגומים אמנותיים, מאמרים ותכניות תרבותיות רבות. והעין החודרה מכירה מיד, של מי הוא הרוח הזה ומי נעץ את הקנה בים חלומותיו ודמיונותיו של המשורר. ברם, ביאליק בעצמו מודה על זה בשירו הידוע לחגי-ובלו של מורו ומדריכו:

הַרְבֵּה לְמַדְנֵי מִפִּיךָ וְהַרְבֵּה מִפִּי שֶׁבִקְשָׁנִי
 מִצָּאֵת בְּעַרְנֵי, וְאַנְחָנִי מִיָּדְךָ יִרְשָׁנִי ...

ההמון היהודי אינו קורא עברית ספרותית, והמשורר מתרגם בשבילו את „שירי-הזעם“ יהודית. בשביל חניכי בית-הספר הוא מיסד בהוצאתו את

מחלקת „תורגמן“ ומתרגם בעצמו תרגום-אמן את קצורו של „דון קישוט“. לצעירי הסופרים הוא מופיע בתור עורך נאמן ומורה מעודה, ולחבריו — בתור עוזר, המוכן ומזומן בכל שעה לשמש אותם בנסיונו הספרותי. וכשיצר לו המקום בין השורות הקצובות, הריתמיות — הוא כותב שורה של נובילות מקוריות, שאין פמוהן לעושר שפה ולחיים גנוזים. המובחרות שבהן: „משלנו“, „אריה בעל-גוף“, „מאתורי הגדר“, „ספיח“. ויש להצטער, שהנובילות הללו אינן ידועות לקהל הקורא הרחב, הן במקורן והן בתרגומים. גם הבקורת לא טפלה בהן, כמו שטפלה בשיריו.

הוא מתעמק בננינות העממיות הפשוטות, הנשמעות מפי חייטים ובעלי-עגלה ובתולדות-עיריה, נותן אותן אל פורי-צירתו, שורף את סיגיהן ומרים את גרעין-זהבן להוד-שבמלכות, אשר פמוהו לא ראתה המנגינה היהודית, הפרי-כיטיבית, גם בחלומה („משירי עם“).

וכשאָנו תופסים את כל אלה, ואפילו ממרום מעוף-הצפור, אין אָנו יכולים לציין את ח. נ. ביאליק בתור משורר עברי בלבד, פּי-אם גם בתור נושא-תרבות איתן ובתור דוגמה מצוינת מתורתו של אחד-העם, שנתגשמה בפעולה. בעת האחרונה יזמן הדבר לשמוע מפי מבקריו המושפעים פעין צליל של אירצון, המתגנב בין התהלות והתשבחות, שהם שרים לביאליק על-פי ההרגל. ואפילו חסידיו מהמזים בקצת תרעומת מסותרת, פי הנה זה כעשר שנים ויותר שלא יצר דבר „גדול“, מלבד רסיסי-שירה אחדים. „האשמה“ זו אין לה רגלים. ראשית, אין למוד את יצירת המשורר באמת הגליון הנדפס. ואם המעיט להדפיס בשנים האחרונות, אין זו ראיה, שהמעיט לכתוב. ושנית, המתאוננים הללו „לא השגיחו בפיל“: הרי נתן לנו ביאליק במשך השנים האחרונות את „ספר האגדה“ בששה כרכים גדולים, שפמעט פולו — תרגום ופירוש אמנותיים. כל מי שעיין בספר גדול זה בשים-לב יודע, כמה טעם טוב ויצירה טהורה ומקורית הושקעו בו בכל דף ודף — מלבד העבודה הטכנית העצומה, כמו חפש וברר וחטט ונקות ועבר וסדר בסדר כרונולוגי ופרש את כל הענינים, הקשים מפני קצורם העתיק. לחסידו המשורה, הדואגים לשיריו „הגדולים“, המאתרים לבוא, יש לעוץ, פי ישימו לב לששת פרכיו של ספר האגדה — לכל אותו האור הגנוז ולכל אותן המרגליות הטובות, שהועלו על-ידי ביאליק מן התהו-וובוהו של ספרותנו העתיקה. לבעל-הבחינה בספרות, היודע, פי סופר אחר לא היה יכול לעשות עבודה זו, פאשר עשה אותה ביאליק, קשה יהיה להבחין ולהכריע, מה עדיף יותר: „ספר האגדה“, או תריסר שירים טובים, שהיו נכתבים תחתיו? המטפלים בספר ורואים בו ברכה — הללו יודעים, פי זה נתן דחיפה מורגשת לספרותנו, שנתרופפו קצורה וחרפותה על-ידי מטעמיהם של בעלי-המלונים ולשון פתבי-העתים המימית. שנתפשטה כל-פך. ספר-האגדה חדש את הקצור והצמצום האמנותי פסגנונם של סופרים בעלי-כשרון רבים, עורר את דמיונם ואת האהבה לעברה הגדול

של הספרות ולעתיקותיה. הפצתו הגדולה של ספר זה בקהל והחקויים הרבים, שנעשו ונעשים אחריו, הם עדות מובהקת לערכו. השירה החדשה היא תמיד בבחינת נצנים רפים על רקבובית שירית של העבר. זהו הומוס רוחני, אשר פגבור דשנותו, פן יגברו הפשרונות המתפרצים ממנו ונזונים על חשבוננו. רק מיתוס עשיר ושטוף-חמה פוה של בני-הילאס הקדמונים הוציא לאויר העולם, אחרי ירידתם המוסרית והמדינית, את שירותיו הרחבות פים של הומירוס ואת דראמות-המקהלה של סופוקלס. רק האגדות הנערצות והמלאות הוד קודר של האיסקלאנדים והנורמאנים היניקו כזאבות, פעבור דורות רפים, את ילודי-האשה הגאונים וואגנר, גיטה, בירנסון, איבסן, ודומיהם. בעזרת גאונותם הועלו אלים מתים מעולם-הצללים וחיו, לתמהוננו של כל העולם התרבותי.

אגדתנו שלנו, עם הרוך של ים-התיכון, עם סופות-המדבר וצבעי-המזרח שבה, העתיקה כגזע השמי, אשר כל הדורות והתקופות ובכואות כל העמים שחלפו לעינינו נשקפים במעמקיה, עשירה למדי להעשיר עשרות פשרונות גדולים בשירה, מוסיקה וציור, בעם שואף לתחיה, פעמנו בדור האחרון. ואם לא היניקה עד עכשיו אותם הפשרונות, המנצנצים פה ושם, אין זאת פי מי התלמוד והמדרש הרפים, ספרות הרבנים, סמרטוטי תורה-השפלה וערמות עלי-השלכת של ספרויות העמים המודרניים עמדו לשטן בין בעלי-הנפש הצעירים ובינה. חושו העמוק של המשורר לא הונה אותו. עם ההזדמנות הטכנית הראשונה, שבאה לידו, פנה את כל המכשולים הצבורים וקרע בעזרת חברו י. ח. רבניצקי חלון רחב אל האגדה ואל מחמדיה, הטובעים בערפל. חלון ראשון וקיים בשביל הספרות העברית החדשה, המקנאה רק בזוגיותיהם של זרים ואל פניניה היא לא תשים לב.

(סוף יבוא).